

Lea David. The Past Can't Heal Us: The Dangers of Mandating Memory in the Name of Human Rights.
Cambridge University Press. 2020. 300 pages

יפעת גוטמן*

ספרה של לאה דוד, שכותרתו *The Past Can't Heal Us: The Dangers of Mandating Memory in the Name of Human Rights*, מצטרף למקבץ חשוב של קריאות ביקורתיות מאת חוקרות כמו שרה גנסבורגר וסנדרין לפרנק (Gensburger & Lefranc, 2020) המעלות סימני שאלה לגבי הצורך והתועלת במדיניות זיכרון גלובלית. חוקרות אלו מטילות ספק גם בתיאוריות גדולות של חקר הזיכרון הקולקטיבי-חברתי ובתועלתן לעומת התועלת שבמחקר בהקשר ספציפי, גם אם הוא השוואתי. ההקשר של הביקורות הללו הוא עייפות ואכזבה מהשליטה רבת השנים של "פרדיגמת הפיוס" (Gutman, 2017; Rigney, 2012;) "moral remembrance" (Short, 2005) בלימודי זיכרון, צדק מעברי ופתרון סכסוכים. פרדיגמת הפיוס, שדוד מכנה "moral remembrance", היא גישת מומחים שזכתה ללגיטימציה על-לאומית במיוחד בשנות התשעים והאלפיים, ואשר לפיה התמודדות פומבית עם עוולות העבר היא תנאי הכרחי לפיוס. במרכז הביקורת עומדת ההבטחה של פרדיגמת הפיוס להפוך היסטוריות אלימות ממעמסה שמעמיקה סכסוכים לנכס המסייע לפתרון, בטענה שהתמודדות עם העבר הקשה והכללתם של הקורבנות בשיח הציבורי יסייעו בבניית חברה דמוקרטית ושוויונית יותר בעתיד – כזאת שלא תירדף עוד על ידי מורשת העבר או רצון לנקמה. יש סיבות ידועות לכישלון הפיוס מתוך התמודדות עם עבר אלים ומפלג, ודוד מונה אותן. החידוש שלה טמון בגורם ידוע פחות שבו מתרכז ספרה: יחסי הכוח בין ארגונים ובין מדינות במישור העל-לאומי, וספציפית היחסים בין ארגוני זכויות אדם בינלאומיים כמו האו"ם ובין מדינות בשולי המערכת הפוליטית העולמית, כמו סרביה, קרואטיה ובוסניה-הרצגובינה. הארגונים הבינלאומיים, טוענת דוד, כופים על המדינות החלשות יותר בזירה הבינלאומית מדיניות זיכרון מערבית המבוססת על שיח זכויות אדם, ולכך יש השלכות: תבנית הזיכרון הבינלאומית מציבה מחדש את הגבולות האתניים המקומיים בין אוכלוסיות – אותם גבולות שהביאו לסכסוך מלכתחילה – באמצעות מסגור היחסים בין הקבוצות כיחסי קורבן-מקרבן. שיח זכויות האדם אמנם מסייע לקורבנות של אלימות מאורגנת לנסח תביעות פוליטיות להכרה ולפיצוי, אך דוד טוענת כי הוא גם לוכד אותם בתוך קטגוריית הקורבנות. נוסף על כך, המסגור הזה מגדיל את אי-השוויון החברתי, משום שהוא יוצר בין קבוצות חברתיות תחרות על משאבי המדינה שניתנים על סמך סבל וקורבנות. בשעה שחוקרות אחרות עומדות על כך שהמסגרת הגלובלית של פיוס באמצעות התמודדות עם עוולות העבר היא מכל מופשט וריק שלתוכו אפשר להטיל משמעויות מקומיות שונות (ראו למשל Renner, 2014), דוד חוקרת את התוכן שארגונים בינלאומיים מייצרים עבור אותה מסגרת ומראה כיצד הוא מביא להאחזה של תוכני זיכרון על חשבון משמעויות מקומיות.

* ד"ר יפעת גוטמן, המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

תרומה חשובה אחרת של הספר נוגעת לגבולות האתיים של ייצור ידע. לטענתה של דוד, העדשה הליברלית של חקר הפיוס במערב מתעלמת משייכות אתנו-לאומית ומגישות לא-ליברליות המעצבות את יחסם של מקומיים לערכי שיח זכויות האדם והפיוס הגלובלי. במחקר שהיא עורכת בישראל-פלסטין ובמדינות הבלקן שהוזכרו קודם בקרב קבוצות חברה אזרחית שמטרתן לזכור את עוולות העבר מתוך סולידריות עם קורבנותיהן ברוח זכויות האדם, היא מגלה למשל שהסולידריות הבינלאומית עם קורבנות של הפרות זכויות אדם אינה מיתרגמת להקשר המקומי; שיח וערכים של זכויות אדם לא רק שאינם מתקבלים, אלא שהניסיון של קבוצות אליטה מקומיות להפיצם רק מחזק את השתייכות האתנית ואת הפילוג בין קבוצות בחברה.

החולשה העיקרית בביקורת של דוד טמונה בדיוק באותו מעשה שהיא מבקרת: היא יוצרת תיאוריה כללית של זיכרון קולקטיבי-חברתי שקשה ליישמו מעבר למקרים ספציפיים. זו אחת מבעיותיו של הספר: היישום הרלוונטי והמתקן של מדיניות הזיכרון של האו"ם בסרביה, בקרואטיה ובבוסניה-הרצגובינה נלקח כמודל גלובלי שאותו דוד מנסה ליישם במקרים אחרים כמו הסכסוך הישראלי-פלסטיני, שקשה למצוא בהם כפייה ולחץ בינלאומי לזכור את עוולות העבר (וההווה) ברוח שיח זכויות האדם וקשה להבחין בהשפעות נרחבות של לחץ כזה על החברה.

היה אפשר להסיק מסקנה מורכבת יותר – שבמקומות מסוימים נכפתה מדיניות זיכרון ובמקומות אחרים היא נדחתה, או אומצה חלקית מרצון בחלק מארגוני החברה האזרחית; כלומר, שלפרדיגמת הפיוס לא היה אפקט טוטלי של האחדה על תרבויות מקומיות, בניגוד למה שדוד מנסה לטעון. מחקרים אחרים מראים שקיימות דינמיקות מקומיות של כוח בקרב תומכי הפרדיגמה ומתנגדיה, בעלי תפיסות ליברליות ולא ליברליות, והם משתמשים בה למטרות שונות באופנים שאי-אפשר לצפות את תוצאותיהם מראש (Gutman, 2017; Wüstenberg, 2017).

נוסף על כך, המקור העיקרי שדוד מסתמכת עליו הוא ניירות מדיניות של הארגונים הבינלאומיים שהיא מנתחת. מלבדם, כדי להוכיח את טענתה לגבי השפעותיה של מדיניות הזיכרון על מקרים מקומיים, היא מתבססת בעיקר על מקורות משניים כמו ציטוטים שפורסמו בריאיונות בתקשורת או במחקרים אחרים. ריאיונות ותצפיות בקרב מי שמדיניות הזיכרון משפיעה עליהם ובקרב מי שניסחו אותה היו עשויים להסביר טוב יותר את הטענה. כאמור, חוזקו של הספר בביקורתה הבהירה והחדה של דוד לגבי יישום מדיניות הזיכרון הגלובלית בשלוש ממדינות יוגוסלביה לשעבר. הביקורת הזאת תעניין חוקרות וסטודנטים העוסקים בזיכרון, סכסוכים ושלום, פוליטיקה בינלאומית וזכויות אדם. הקריאה בספר מעלה את השאלה מה יכול להיות התפקיד של היסטוריות אלימות בתהליכי פיוס. פתרון אחד הוא להתעלם מזיכרון העבר האלים; אך ההיסטוריה מראה שהוא לא יעלה, וכמובן שלא מוסרי לבקש מקורבנותיו לשתוק. פתרון אחר הוא לקחת את הביקורת של דוד צעד נוסף קדימה ולערוך בפרדיגמת הפיוס שינויים שיאמצו לתוכה את יחסי הכוח הבינלאומיים והמקומיים הכרוכים ביישומה, למשל תפיסות מקומיות לגבי מהו פיוס בהקשר מסוים. כך יהיה אפשר להרחיב את הפרדיגמה אל מעבר למסגור הליברלי ולטיפוס האידיאלי של סכסוך בין מדינות לאום ריבוניות מערביות, בלי לוותר על המסגרת הנורמטיבית המקדמת שלום אך גם בלי לכפות משמעויות ודרכי זיכרון.

מקורות

- Gensburger, Sarah, & Sandrine Lefranc. (2020). *Beyond memory: Can we really learn from the past?* Palgrave Macmillan.
- Gutman, Yifat. (2017). *Memory activism: Reimagining the past for the future in Israel-Palestine*. Vanderbilt University Press.
- Renner, Judith. (2014). The local roots of the global politics of reconciliation: The articulation of 'reconciliation' as an empty universal in the South African transition to democracy. *Millennium: Journal of International Studies*, 42(2), pp. 263–285.
- Rigney, Ann. (2012). Reconciliation and remembering: (How) does it work? *Memory Studies*, 5(3), pp. 251–258.
- Short, Damian. (2005). Reconciliation and the problem of internal colonialism. *Journal of Intercultural Studies*, 26(3), pp. 267–282.
- Wüstenberg, Jenny. (2017). *Civil society and memory in postwar Germany*. Cambridge University Press.